

THEO SPEK, HANS ELERIE, JAN P. BAKKER
EN INEKE NOORDHOFF

LANDSCHAPS BIOGRAFIE VAN DE DRENTSCHE AA

Assen (Van Gorcum) 2015, 514 pp., ill. in kleur,
ISBN 97890-23252-71-9, € 45

STROOTMAN LANDSCHAPSARCHITECTEN

LANDSCHAPS VISIE 2.0 DRENTSCHE AA

Amsterdam (Strootman) 2017, 108 pp., ill. in kleur,
€ 15 (via www.drentscheaa.nl/organisatie-beleid/grote-projecten/lopende-projecten/landschapsvisie/)

Enkele jaren geleden schreef de ecooloog Stefan Pasma in *Trouw* (13 september 2013): 'Hoe kunnen we nu als natie trots zijn op het Nationaal beek- en esdorpen-landschap Drentsche Aa? Het is weliswaar een mooie regio, maar dat cultuurhistorische gebied kan uitstekend onder de vleugels van de provincie gedijen.' Hier

worden nogal wat zaken door elkaar gehaald, maar de hoofdlijn is dat een landschap dat door mensen is gevormd blijkbaar geen bron van nationale trots kan zijn. Vervolgens stelt de schrijver de Verenigde Staten tot voorbeeld, want daar bestaan nog grote 'ongerepte' gebieden. Nu is 'ongerept' een wat ongelukkige term

voor gebieden die een natuurlijk aanzien hadden gekregen door het uitroeien van de oorspronkelijke bewoners, maar dat ter zijde.

Het Drentse landschap is door mensen gevormd. Het wordt al een eeuw in schoolboekjes gepresenteerd als een schoolvoorbeeld van een historisch landschap, waarin mens en natuur beide hun invloed hadden en konden overleven. Algemeen werd aangenomen dat het Drentse landschap het resultaat was van een lange periode van stabiliteit.

Dat statische beeld van de geschiedenis van het Drentse landschap is door onderzoek in de afgelopen decennia onhoudbaar gebleken, vooral door het werk van de landbouwhistoricus Jan Bieleman (*Boeren op het Drentse zand*, Wageningen 1987) en van de historisch-geograaf Theo Spek (*Het Drentse esdorpenlandschap*, Utrecht 2004). Het Drentse landschap bleek een verrassend dynamische geschiedenis te hebben. Tegelijk blijken landschappelijke structuren zo duurzaam dat ze vaak alle veranderingen hebben overleefd. Veel is veranderd, maar het landschap kent ook bossen, heidevelden en houtwallen die eeuwen oud zijn en een grote ecologische waarde vertegenwoordigen. De negentiende-eeuwse topografische kaarten toonden geen middeleeuws landschap, maar een landschap waarin sporen van de Steentijd tot heden herkenbaar zijn. Het vertegenwoordigt daardoor een buitengewoon rijkdom. Iets om trots op te zijn dus.

De nieuwe inzichten in de geschiedenis van het landschap moesten gevolgen krijgen voor het landschapsbeheer. Zolang men aanneemt dat het landschap tot omstreeks 1900 stabiel was, is het voldoende om de resten van het landschap zoals dat op negentiende-eeuwse topografische kaarten stond afgebeeld te beschermen. Door de veranderende inzichten verschoof het doel van het beheer van het historische landschap van behoud van patronen en structuren naar het herkenbaar houden van de lange en complexe geschiedenis. Conserveren werd vervangen door het begeleiden van veranderingsprocessen. Het betekende een nieuwe rol voor intensief historisch landschapsonderzoek en voor planning en ontwerp. De grote uitdaging is nu om de nieuwe historische inzichten om te zetten in plannen die de kenmerken van het historische landschap op een robuuste wijze toekomstbestendig maken, de rijkdom en de gelaagdheid van het landschap laten uitkomen en daarbij ook nog aansluiten bij de groeiende behoefte van de lokale bevolking om een rol te krijgen in het beheer van hun omgeving.

Voor het Drentsche Aa-gebied zijn in de afgelopen tijd publicaties verschenen die de discussies een stap verder brengen. Alweer wat ouder is een publicatie die de plekgebonden verhalen van de lokale bevolking bijeenbracht, met plaats- en veldnamen als aanknopingspunt (Hans Elerie en Theo Spek, *Van Jeruzalem tot Ezelakker. Veldnamen als levend erfgoed in het Natio-*

naal Landschap Drentsche Aa, Utrecht 2009). Vervolgens verscheen in 2015 de volumineuze *Landschapsbiografie van de Drentsche Aa*, in 2017 gevolgd door de *Landschapsvisie 2.0 Drentsche Aa*, een uitgebreide en vernieuwde opvolger van de eerdere landschapsvisie uit 2004. Op de beide nieuwste publicaties wil ik hier wat uitgebreider ingaan.

De *Landschapsbiografie* past in een traditie van breed opgezette landschapsbeschrijvingen die worden aangeduid met de term 'biografie', een term die is geïnspireerd door antropologische publicaties over de biografie van voorwerpen. Een object kan in de loop van de tijd steeds nieuwe eigenaren en gebruikers krijgen en verandert daardoor in gebruik, betekenis en, soms, vorm. Een Afrikaans ritueel masker kan door een toerist worden gekocht als souvenir en kan later als kunstvoorwerp in een museum eindigen. Zo wordt ook een landschap steeds doorgegeven aan een nieuwe generatie, die er aanpassingen in aanbrengt en betekenissen verandert. Een landschap van jagers en verzamelaars werd een landschap van boeren en recent van toeristen en natuurbeschermers. Daarbij veranderde zowel de inrichting als de betekenis. De biografische benadering van het landschap kijkt daarmee naar de lange termijn, maar heeft daarnaast, meer dan het meeste traditionele landschapsonderzoek, oog voor de individuen en groepen die het landschap gebruiken en voor de verschillende verhalen en opvattingen van die gebruikers. Daarmee neemt de benadering afstand van de ver doorgevoerde arbeidsdeling in de wetenschap, waarin bijvoorbeeld veel archeologen zich specialiseerden in één periode. Ook zet de benadering zich af tegen die in de historische wetenschappen, maar vooral in de geografie en de archeologie, waarin de ontwikkeling van het landschap wordt verklaard vanuit anonieme krachten, zoals de economie, de ontwikkeling van de techniek of zelfs de bodemgesteldheid. We mogen nooit vergeten dat het landschap steeds geschreven wordt door individuele auteurs. Soms vinden we die in archiefstukken of in veldnamen terug. In de Drentsche Aa mogen we generaties boeren zien als (voor ons anonieme) auteurs van het landschap. In de recente geschiedenis van de Drentsche Aa hebben mensen als de provinciale ambtenaar Freek Modderkolk en de landschapsarchitect Harry de Vroome het verschil gemaakt.

De langetermijngeschiedenis van een gebied is nauwelijks meer door een enkele auteur te schrijven. De *Landschapsbiografie van de Drentsche Aa* is dan ook het werk van een reeks van auteurs: fysisch-geografen, ecologen, archeologen en historisch-geografen. Het boek geeft een overzicht van de landschapsgeschiedenis, beginnend bij het natuurlijke landschap en vervolgens chronologisch van de oudste bewoners tot heden. Het deel over het esdorpenlandschap is verdeeld in hoofdstukken over de dorpen en boerderijen, de es-

sen, de beekdalen, de heidevelden en de bossen. In de hoofdstukken over het moderne landschap komen de ruimtelijke ordening, het toerisme, de veranderingen in de landbouw en het natuurbeheer aan bod. In tussenhoofdstukken komen individuele bewoners en betrokkenen aan het woord. Het resultaat is een volumineus, prachtig geïllustreerd en zeer leesbaar boek. Alles wordt uit de kast gehaald om het verhaal zo helder mogelijk te brengen: oude en moderne kaarten, digitale terreinmodellen, artistieke reconstructies, oude en recente foto's, archiefstukken enzovoort. Dat het boek in een behoefte voorziet, blijkt uit de tweede druk die in 2016 verscheen.

Een van de meest interessante kanten van het Drentsche Aa-landschap is de continuïteit in beleid. Terwijl het Nederlandse landschapsbeleid over het algemeen gekenmerkt wordt door extreem korte beleidscycli, waarin geen enkele boer of ondernemer meer dan een paar maanden vooruit kan plannen, lijkt het Drentsche Aa-gebied voor dergelijk ADHD-beleid gespaard te zijn gebleven. Dat komt vooral doordat er continu een kleine groep betrokkenen is geweest die zich voor het gebied heeft ingezet. Al in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw kwamen delen van het Drentsche Aa-gebied voor op lijsten van natuurgebieden van nationale betekenis. Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de Stichting Het Drentsche Landschap kochten kleine gebieden aan, in een periode waarin het beleid van de nationale overheid voor het landelijk gebied vooral gericht was op de ontwikkeling van de landbouw. De landbouw was tegen het beschermen van boerenland en toen er pogingen werden gedaan om een deel van het Amerdiep buiten de ruilverkaveling Grolloo-Schoonloo te houden, waren er woordvoerders die de waarde van het gebied in twijfel trokken. Uiteindelijk is een deel van het beekdal gespaard. Ook in de jaren daarna werd natuurschoon regelmatig als argument aangevoerd om verbeteringen in de afwatering van de beken te verzachten. Staatsbosbeheer en de Provinciale Planologische Dienst probeerden de heerschappij van de landbouw in het buitengebied te beknotten en werkten aan een ruimere afweging waarin ook de belangen van natuur, landschap en recreatie mochten meetellen.

Belangrijk was de verschijning van het Gedachtenplan in 1965, een plan dat grotendeels is geschreven door Freek Modderkolk, samen met de consulent Natuurbescherming F. Stapelveld en de consulent Landschapsverzorging Harry de Vroome, waarin Staatsbosbeheer een visie presenteerde op de toekomst van wat zij aanduiden als het stroomdallandschap. Door grootschalige aankopen zou een landschapsreservaat tot stand moeten komen. Na een jarenlange loopgravenoorlog werkte het Gedachtenplan uiteindelijk door in het streekplan Drentsche Aa en in de plannen voor de ruilverkavelingen Rolde en Anloo. De Vroome heeft

hier later, in 1986, mooie opmerkingen over gemaakt tegen Henk van Blerck, een leerling van hem die veel over de geschiedenis van het landschapsbeheer heeft gepubliceerd. Een paar citaten: 'Ik kon in die tijd, staande een vergadering, zeggen: "Als het niet anders kan dan nemen wij als Staatsbosbeheer die zandweg in eigendom", of "als die wallen dreigen weg te gaan, nou dan nemen we het hele perceeltje.'" En: 'We hadden eigen middelen bewerkstelligd om iets te bereiken. Daardoor was dat voor mij de mooiste tijd. Veel vergaderingen, maar wel vergaderingen waarop je essentiële dingen moest bevechten. Het was erop of eronder en het was het waard. Door steun van de provincie kon ik me tweer stellen tegen een kortzichtig overheidsbeleid.' De Vroome zag de provincie dus niet als overheid, maar als medestander en die twee rollen gingen blijkbaar moeilijk samen. 'Drenthe is ook de enige provincie waar het provinciaal bestuur landschapsplannen voor twee ruilverkavelingen heeft mogelijk gemaakt door met honderdduizenden guldens toe te schieten waar het rijk tekort schoot.'

(www.schoklandenwater.nl/plaatjes_400_web/2012_11_19_VroomeBewogen_Ruimte.pdf)

In 1975 presenteerde het Rijk de Drie Groene Nota's. De eerste van deze nota's voorzag in de aanwijzing van twintig Nationale Parken. De tweede ging over Nationale Landschapsparken. In geen van beide werd het Drentsche Aa-gebied genoemd. In het Eindadvies Nationale Landschapsparken uit 1980 staat de Drentsche Aa (het gebied Rolde-Gieten-Glimmen) wel genoemd, maar valt het gebied uiteindelijk af wegens (in het vage en kreupele taalgebruik dat zulke nota's typeert): 'Te grote kwetsbaarheid in relatie met zoneringmogelijkheden'. De Nationale Landschappen verdwenen in 1983 en werden in het begin van de eenentwintigste eeuw kortstondig weer ingesteld, nu met inbegrip van de Drentsche Aa, die voor een deel twee jaar eerder als Nationaal Park was aangewezen. Het was het enige gebied dat in beide categorieën viel. In de tussentijd heeft het landschapsbeleid van het Rijk vooral bestaan uit een stapel nota's die iedere keer met nieuwe categorieën en gebieden kwamen, die vervolgens in de volgende nota weer werden afgeschaft.

Dat maakt het zo bijzonder dat de verantwoordelijken voor het Drentsche Aa-gebied, waaronder de provincie maar ook lokale en regionale partijen, er in de halve eeuw in zijn geslaagd een aantal lijnen vast te houden en dat verschillende partijen goed wisten en weten samen te werken. Dat zal zeker ook te maken hebben met de lange onderzoekstraditie in het Drentse esdorpenlandschap.

De biografie van het Drentsche Aa-gebied is een mijlpaal in de langdurige geschiedenis van het landschap in dit gebied. De waan van de dag, daartegen neemt dit boek stelling. Het laat zien hoe het gebied in een periode van duizenden jaren een rijk landschap heeft ge-

kregen, met natuurwaarden maar ook met een enorme dichtheid aan verhalen en fysieke sporen van menselijke activiteiten.

Dat roept ook een vraag op. Historisch onderzoek – en dit boek is er een bewijs van – heeft de neiging om een steeds completer, genuanceerder en veelvormiger beeld op te leveren. Planning is juist gericht op het versimpelen van de werkelijkheid. (Landschaps)architecten hebben vaak moeite met de gedetailleerde kaarten van historische landschapselementen, die de ontwerp mogelijkheden beperken en creativiteit kunnen platslaan, en geven vaak aan dat ze meer inspiratie putten uit historische verhalen. Maar intussen moet die inspiratie dan wel worden vertaald in patronen en elementen in het landschap. Het is dan ook spannend om te bekijken wat een landschapsarchitect kan aanvangen met de rijkdom – om niet te spreken van de overvloed – aan historisch materiaal dat nu voor de Drentse Aa bijeen is gebracht.

De landschapsarchitect van dienst is niet de eerste de beste. Berno Strootman is bekend door zijn liefdevolle en goed onderbouwde plannen voor historische landschappen en is, getuige zijn recente benoeming tot Rijksadviseur, iemand die ook in zijn eigen discipline in hoog aanzien staat. Na het uitkomen van de *Landschapsbiografie van de Drentsche Aa* kreeg hij opdracht om zijn oudere Landschapsvisie voor de Drentsche Aa uit 2004 te actualiseren. Bij het samenstellen van de nieuwe landschapsvisie hebben bewoners, ondernemers (vooral landbouwers), studenten en externe deskundigen meegedacht. Het resultaat is de Landschapsvisie 2.0, die door de gebruikte zuurstokkleuren al even eenvoudig in de boekenkast is terug te vinden als de vuistdikke *Landschapsbiografie*.

Vergelijking van de oude met de nieuwe Landschapsvisie toont enerzijds veel overeenkomsten, maar laat anderzijds ook de verbeterde kennisstand zien. De nadruk ligt, net als in de oude Landschapsvisie, op de drie belangrijkste landschapseenheden: beekdalen, essen en velden. De visie biedt aanknopingspunten om die gebieden, die elk hun eigen kenmerken hebben, beter herkenbaar en beleefbaar te maken. Daar-

naast worden historische objecten beter ingepast en bevat de visie een groot aantal ideeën voor afzonderlijke plekken, soms ook voor rehabilitatie van plekken die aan eigen karakter hebben ingeboet. Ik denk dat dat inderdaad een verstandige keuze is, maar blijf zitten met de vraag of toch niet te veel de nadruk blijft liggen op patronen. Aan de andere kant is nu juist het interessante dat die patronen een enorme resistentie hebben en herkenbaar zijn gebleven door alle veranderingen in agrarische bedrijfsvoering heen.

Het spanningsveld tussen behoud en ontwikkeling heeft de laatste jaren een nieuwe dimensie gekregen toen de erfgoedsector, voortbouwend op de Nota Belvedere, begon te wennen aan het idee dat dynamiek niet altijd hoeft te worden tegengehouden. Onlangs kreeg ik daar zelf mee te maken toen ik aangaf een dat een nieuwe ontwikkeling het meest kenmerkende beeld van mijn eigen woonplaats zou aantasten, waarna de wethouder mij direct om de oren sloeg met 'behoud door ontwikkeling'. Dat motto mag er echter niet toe leiden dat iedere ontwikkeling kan worden goedgepraat. Er zijn ontwikkelingen die een landschap versterken en er zijn ontwikkelingen die een landschap uniformer, minder bijzonder maken. Gelukkig is de Landschapsvisie 2.0 Drentsche Aa niet bang om af en toe ontwikkelingen af te wijzen, zoals grote velden met zonnepanelen (p. 30). Men hoeft het er niet mee eens te zijn, maar helder is het wel.

Ten slotte kan historisch onderzoek ideeën aandragen voor de toekomst, bijvoorbeeld voor beheersvormen (p. 32). De vroegere marken en buurschappen waren misschien niet democratisch volgens onze huidige normen, maar ze betekenden wel dat grote delen van de bevolking betrokken waren bij het beheer van het landschap. In feite is dat waar de term 'landschap' oorspronkelijk voor stond: een gebied met de bijbehorende beheersstructuur en -organisaties. De betrokkenheid van zeer velen bij het Drentsche Aa-gebied heeft in de afgelopen halve eeuw laten zien dat er mogelijkheden liggen in regio's die hun eigen omgeving beheren.

HANS RENES